

הרב ירחמיאל ישראל יצחק הלפרין

בני ברק

עיון בפטור כיסוי הדם בבהמה

תמצית: מה פשר ההבדל בין חיה ועוף לבהמה בדין כיסוי הדם? המאמר דן בתשובתו של רמב"ן ומעמת אותה מול העולה מהסוגיא בחולין. לפי הצעתינו הנובעת מהבנת מהות מצוות השחיטה וכיסוי הדם נבין גם הבדלים נוספים בין בהמה לחיה ועוף, בענייני "אותו ואת בנו", אבר מן החי, ואף לגבי איסור בישול בשר בחלב.

א. ההבדל בין חיה ועוף לבהמה בחובת כיסוי הדם

בפרשת אחרי-מות (ויקרא יז, יג) ציוותה התורה על חיוב כיסוי הדם של "ציד חיה ועוף":

וְאִישׁ אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִן הַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם אֲשֶׁר יֵצוּד צִיד חַיָּה אוֹ עוֹף אֲשֶׁר יֵאָכֵל וְשָׁפַךְ אֶת דָּמוֹ וְכִסָּהוּ בְּעֶפְרָר. כִּי נִפְשׁ כָּל בְּשָׂר דָּמוֹ בְּנִפְשׁוֹ הוּא וְאָמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל דָּם כָּל בְּשָׂר לֹא תֹאכְלוּ כִּי נִפְשׁ כָּל בְּשָׂר דָּמוֹ הוּא כָּל אֲכָלְיוֹ יִפְרֹת.

בהמות לא נזכרו בפרשה זו ויש לומר בפשטות שבמדבר כלל לא נשחטו בהמות חולין [לדעת רבי ישמעאל], ואילו בהמות קדשים באמת לא חייבים בכיסוי אלא בזריקת דמם על המזבח. אכן בפרשת ראה (דברים יב, טז), כשהותר בשר תאוה של בהמות חולין, כבר נכתב במפורש שאין דם הבהמה טעון כיסוי:

כִּי יִרְעַק מִמֶּה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹם שְׁמוֹ שָׁם וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאֲנֶה אֲשֶׁר נָמַן ה' לָךְ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתָךְ וְאָכַלְתָּ בְּשַׂעְרֶיךָ בְּכָל אֹת נִפְשֶׁךָ. אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת הַצִּבִּי וְאֶת הָאֵיל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ הַטֶּמְאָה וְהַטְּהוֹר יִחַדְדוּ יֵאָכְלֶנּוּ. רַק חֲזוּק לִבְלֹתִי אֲכַל הַדָּם כִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ וְלֹא תֹאכֵל הַנֶּפֶשׁ עִם הַבֶּשָׂר. לֹא תֹאכְלֶנּוּ עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמַּיִם.

וכך שנינו במשנה: "כסוי הדם נוהג בארץ ובחוצה לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית, בחולין אבל לא במוקדשין. ונוהג בחיה ובעוף, במזומן ובשאינו מזומן" (חולין פג:).

שני החידושים העיקריים במשנה הם פטור כיסוי הדם בקדשים ובבהמה. בפטור קדשים עסקה שם הגמרא באריכות, ויש עלינו עוד להבין מדוע כיסוי הדם לא נוהג בבהמה? במה דמה שונה מדם חיה ועוף?

ב. ביאור הרמב"ן לחילוק זה

בבירור עניין זה עסקו כבר הראשונים. הרמב"ן ועוד מפרשים הבינו שבהמה אינה טעונה כיסוי כיון שדמה עולה לקרבן, דהיינו ששני הפטורים, קדשים ובהמה, תלויים זה בזה. ואיך יבארו את פטור בשר תאווה ומאידך חיוב יונה ותור שעולים למזבח בכיסוי הדם? כתב על כך הרמב"ן (ויקרא יז, יא-יב):

"ולכך צוה עוד לכסות כל דם בחיה ובעוף כי לא יתקרב דמם על המזבח, כי גם בעופות לא יקרב מהם רק שני מינין בלבד וגם הם אינם נשחטים, אבל בבהמות רוב המצויים נשחטים לשם הנכבד ודמם לכפר ואין ראוי לכסותו, ולא חשש לכסות דם החולין בבהמה כי אין חולין במדבר, וגם אחרי כן על הרוב יצוה". (ראה תוספת חידוד בדבריו בכן מלך שם).

אכן מלבד עצם הדוחק בדבריו, קשה לקבל את התלות בין הבהמה לקרבנות. לפי הסבר זה עיקר הפטור הוא לקרבן ואילו הבהמה היא פרט בכלל זה, אך מעיון בדברי הגמרא בחולין שם עולה כי דווקא דין זה של פטור כיסוי בקדשים כלל אינו ברור, והגמרא אף הציעה לחייב לגרור את הדם מהמזבח ולכסותו במקום אחר. נראה מכל המשא ומתן בגמרא שהפטור של קדשים בכיסוי הדם הוא צדדי וטכני ולא עקרוני ומהותי, ובוודאי שאינו כלל אשר תחתיו נוכל להכניס את פטור בהמה מכיסוי הדם המפורש בתורה, וכי תלינן תניא בדלא תניא?!
אם כן עלינו לחפש טעם אחר מדוע דם בהמה לא חייב בכיסוי.

ג. הברל בין חיה ועוף לבהמה בעצם חובת השחיטה

בחולין דף כז: מצאנו את שיטת רבי יצחק בן פנחס שאין חיוב שחיטה לעוף מן התורה! מקורו הוא במילה "ושפך" האמורה בפרשת כיסוי הדם באחרי-מות, שהעתקנו לעיל. נראה לבאר שהלימוד הוא מעצם פרשת כיסוי הדם. את טעמה של מצווה זו ביאר בעל האור החיים (ויקרא יז, יד):

ובזה נתן טעם למה צריך לכסות דמו, כי לצד שדמו היא נפשו מהמוסר לנהוג בו כבוד זה, כדרך שצוה ה' לקבור אדם מת משום כבודו.

והנה בהמה שנשחטה כדין הרי היא כבר מתוקנת ומוכשרת לאכילה, וההתייחסות אליה מעתה היא כמנה לאכילה. ההכשרה לאכילה היא מעשה [סמלי] המעלה את הבהמה ומתקן אותה למאכל אדם, שלא תהא כנבלה המושלכת בשדה. על ידי מעשה גברא הפועל בכוחו בבהמה יוצאת היא מבהמיותה הטבעית והגולמית, שמושכת אחריה טומאת נבלה אם מתה כדרכה על ידי דרכים טבעיות, ונכנסת לבחינת בשר המתוקן לאכילת אדם¹.

¹ הגדרת השחיטה כתיקון והכשרה לאכילה זורשת הרחבה נפרדת.

לפי הבנה זאת על ידי השחיטה גם **הדם** שבבהמה מוכשר ומתוקן, וכיון שכך אין סיבה לכסות ולקבור אותו בעפר², שהרי נפשו אינה בדמו. מעתה כיון שעוף חייב בכיסוי משמע שהנפש עדיין נמצאת בדמו השפוך על הקרקע - ומכאן שלא נשחט! וזוהי הוכחתו של רבי יצחק בן פנחס.

ומה עם שחיטת חיה מן התורה? האם לפי דברי רבי יצחק בן פנחס, ניתן להביא ראיה מכך שדמה חייב בכיסוי לכך שאין עליה חיוב שחיטה? לכאורה לפי מהלך זה גם חיה שדמה חייב בכיסוי אינה זקוקה לשחיטה כדי לאוכלה, ואכן בפשוטו של מקרא "כי יצוד ציד חיה ועוף אשר יאכל" משמע שלא נשחטו, אלא רק ניצודו ונשפך דמם. נוסף עוד שבשום מקום בתורה לא כתוב שחיה חייבת בשחיטה, ועל פי פשוטו נראה שעצם הצידה מתירתה, [בדומה לדגים שאסיפתם מתירתם].

מדוע אם כן לא אמר רבי יצחק בן פנחס שאין שחיטה לחיה מן התורה? את השאלה הזאת שואלת הגמרא עצמה:

אמר רב יהודה משום ר' יצחק בן פנחס אין שחיטה לעוף מן התורה, שנאמר 'ושפך' בשפיכה בעלמא סגי.
אי הכי חיה נמי?
איתקש לפסולי המוקדשין.

הרי לנו שכל המקור לשחיטת חיה, אליבא דרבי יצחק בן פנחס, הוא מפרשת ראה בדרך דרש של היקש! מפרשת כיסוי הדם באחרי-מות עולה שהן חיה והן עוף לא חייבים בשחיטה, אך ממשנה תורה אנו לומדים שחיה חייבת בשחיטה. עוף שאין לו לימוד אף משם - נותר רק בחיוב מדרבנן.

וכך איתא בברייתא (להלן כח.):

"ר"א הקפר ברבי אומר מה ת"ל אך כאשר יאכל את הצבי וגו' וכי מה למדנו מצבי ואיל מעתה הרי זה בא ללמד ונמצא למד מקיש צבי ואיל לפסולי המוקדשין מה פסולי המוקדשין בשחיטה אף צבי ואיל בשחיטה, ועוף אין לו שחיטה מדברי תורה אלא מדברי סופרים"³.

ד. הצעתינו לבאר את פטור חיה ועוף מכיסוי הדם על פי הנ"ל

נוכחנו אפוא ששחיטה נזכרה במפורש בתורה רק בקדשים, משהותרה אכילת בשר חולין התחדשה חובת השחיטה אף בבהמה⁴, אך לא נזכרה כלל לגבי חיה ועוף. על חיה למדו חז"ל

² למרות שכמובן מבחינה אחרת עדיין יש בו נפש והוא אסור באכילה, אך היחס אל הדם של השחטה הוא כבא אל תיקונו.
³ כאן המקום להדגיש שאף שאין שחיטה לעוף מן התורה, אך נבלתו אסורה, שכן ההיתר הוא רק בהריגתו בנחירה וכדו' על ידי מעשה אדם אבל לא כשמת מאליו (רש"י חולין כז:). אך נחירה אינה יוצרת את הכשרת הבהמה כבשר לאכילה אלא רק מונעת את טומאת הנבלה, שכן הבהמה לא מתה מאליה בדרך טבעית.

⁴ "זבחת מבקרך ומצאנך כאשר צויתך - בהיותם קרבנות, ותאכל אותם חולין בכל תאות נפשך, לומר שיתירם חולין בכל מקום ובלבד שיהיו זבוחין כאשר צוה מתחלה בהיותם כולם קרבנות". רמב"ן (דברים יב, כא).

חיוב שחיטה מהיקש, ועל עוף נחלקו אם אינו טעון שחיטה מן התורה או שחייב מהלכה למשה מסיני.

לפי כל זה ניתן לטעון שפטור כיסוי בבהמה הוא דווקא מפני שחייבת בשחיטה, ובכך מתוקנת הנפש שבדם לעניין זה! בהמה שחוטתה היא בהמה מוכשרת לאכילה, והיחס אל דמה הוא כאוכל-נפש ולא כאל נפש המושלכת כדומן על פני האדמה. מאידך הסיבה שחייבה התורה כיסוי בחיה ובעוף היא מפני שכלל לא חייבה את השחיטה בהם, ומבחינה מסוימת עדיין החיה והעוף עומדים בטבעיותם כפי שהיו בעודם בשדה, ודמם השפוך מעורר מיד תחושת בזיון המחייב כיסוי וכבוד לנפש שבדם.

כעת יש לחדד - אמנם להלכה אנו מחייבים שחיטה בחיה ובעוף, אך תוקף החובה הוא כדבר הנלמד מי"ג מידות שהתורה נדרשת בהם ולא כדבר המפורש בתורה (וכבר עמדו ראשונים ואחרונים על ההבדלים אף להלכה בין דבר המפורש לדבר הנלמד מדרשה. ראה בן מלך מאמרי מבוא לתורה מאמר ז). כלומר: תוקף מעשה השחיטה הוא חלש יותר ואין בכוחו לתקן לגמרי את הדם שבנפש, ודוק. ובוודאי שאין כח ביד חכמים לבטל דין מפורש בכתוב.

ה. ביאור על פי הנ"ל בהבדל שבין חיה לבהמה לגבי "אותו ואת בנו"

כתוספת והשלמה לדברים נמשיך ונדון בשאלה מדוע איסור שחיטת "אותו ואת בנו" ביום אחד נוהג רק בבהמה ולא בחיה, כלשון הפסוק (ויקרא כב, כח) "ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד"? כאן האיסור הוא הפוך מכיסוי הדם; כיסוי הדם נוהג רק בחיה ואילו "אותו ואת בנו" רק בבהמה (ומעניין שלא מצאתי מקופיא שדנו בזה המפרשים, בניגוד לדין המקביל בכיסוי הדם).

תחילה יש לציין שאיסור "אותו ואת בנו" הובא בתורה בפרשת אמור יחד עם דיני הקרבנות, וכיון שכך ברור שנוהג רק במיני בהמות כאלו - שור ושה - שמהם מביאים קרבנות. אלא שהגמרא (חולין עח.) מדייקת מסגנון הפסוק שהאיסור נוהג גם בחולין. נראה גם להוסיף עוד דיוק מכך שבכל האיסורים המוזכרים בפרשה כתוב נוסח מעין 'לא ירצה לה', כלומר - לקרבן, אך דווקא על "אותו ואת בנו" לא כתוב נוסח זה, ומשתמע שהדבר אסור גם לא בהקשר של קרבן לה'.

ואם כן עדיין צריך לחפש סיבה למה לא נאסר "אותו ואת בנו" בחיה. על פי מה שביארנו בכיסוי הדם, נראה לומר באופן זה: את איסור "אותו ואת בנו" תלתה התורה בשחיטה, "לא תשחטו", ולא בהריגה בכל דרך אחרת; להלכה מותר לערוף את ראשם של בהמה ובנה, אך לא לשוחטם כדין ולהתירם לאכילה. וכבר הוכיחו האחרונים מסוגיות הש"ס שהאיסור לא תלוי בחלות היתר של השחיטה לאכילה אלא בעצם מעשה השחיטה [עי' חידושי הגרי"ז זבחים סח: ע:]. מעתה כיון שמותר לנחור חיה לא שייך לאסור בה "אותו ואת בנו", ואותה סיבה המחייבת את דמה בכיסוי היא גופא הסיבה הפוטרת אותה מאיסור שחיטתה [- הריגתה] עם בנה.

אמנם יש עלינו להבין טעמו של דין זה, דהיינו מדוע איסור "אותו ואת בנו" תלוי בשחיטה בלבד ולא בהריגה, ואם האיסור היה כעין כילוי המין בוודאי שאין סיבה להתיר לכלות את המין שלא בדרך שחיטה. אכן בפשטות יש לבאר שאין האיסור אלא בתיקון האם ובנה לאכילה ולא בעצם כילויים, אך לאור דברינו שאף חיה המותרת באכילה על ידי הריגה אינה בכלל איסור זה יש עדיין לבאר את הדברים. ונראה שתיקון חיה על ידי נחירה אינו נחשב תיקון לאכילה, ואף שמותרת באכילה אין מעשה הנחירה מכשיר את החיה כמנת אוכל ומבחינה מסוימת נשאר בה עדיין מחיותה הטבעית. להלן בסוף דברינו נאריך בזה יותר.

ו. ביאור על פי הנ"ל בהבדל שבין חיה לבהמה לגבי "אבר מן החי"

עניין נוסף אותו נוכל לבאר בקצרה לפי הנ"ל הוא דעת רבי מאיר (חולין קב.). שאין איסור "אבר מן החי" אלא בבהמה ולא בחיה ועוף. רבי מאיר למד זאת מסמיכות הפסוק "ולא תאכל הנפש עם הבשר" (דברים יב, כג) - שממנו מקור לאיסור אבר מן החי - לפסוק "וזבחת מבשרך ומצאנך" (שם כא). והדברים יבוארו לפי הנ"ל, שעיקר הנפש המחייבת שחיטה נמצאת רק בבהמה ולא בחיה ועוף, ולכן בהם גם לא נאסר אבר מן החי. ועל שייכות דיני שחיטה לאיסור "אבר מן החי" כבר עמדו האחרונים (עי' ראש יוסף חולין שם), והדבר פשוט שאין איסור אבר מן החי אלא בשחיטה כדין ולא בהריגה או נחירה.

ז. ביאור על פי הנ"ל בהבדל שבין חיה לבהמה לגבי "בשר בחלב"

שיטת רבי עקיבא (חולין קלג:) היא שמותר מן התורה לבשל בשר חיה ועוף בחלב, והאיסור הוא רק בבישול בשר בהמה - צאן ובקר - בחלב. וכך נפסק להלכה (שו"ע פז, ג).

ייתכן שעל פי כל האמור לעיל, נוכל להבין את טעמו של רבי עקיבא. במשנה שם חלק עליו רבי יוסי הגלילי (שם) ולדעתו הקישה התורה באותו פסוק איסור נבלה לאיסור אבר מן החי, וכיון שיש בחיה ועוף איסור נבלה ינהג בהם אף איסור בשר בחלב. אם כך אולי הוא גופא טעמו של רבי עקיבא להתיר בישול חיה ועוף בחלב, כיון שחיוב שחיטתם חלש יותר והיחס בינם לבין איסור נבלה פחות יותר מאשר בין בשר בהמה לאיסור זה, וכפי שנבאר.

יסוד איסור בשר בחלב הוא, כדברי הרמב"ן (דברים יד, כא), "שלא נהיה עם אכזרי לא ירחמו שנחלוב את האם ונוציא ממנה החלב שנבשל בו הבן". ויש לומר שעיקר האכזריות היא בבשר שהאדם תיקן והכשיר לאכילה ויש לו קשר עם המאכל, בשר כזה שיוחד למאכל אין ראוי להמשיך ולבשל אותו בעזרת חלב אמו המיועד להזין אותו, אך בשר חיה שאינו צריך תיקון שחיטה אין חסרון בבישולו בחלב אמו, כיון שהיחס לחיה אינו ממש כמנה למאכל, ונשאר בה עוד מהטבעיות והפראיות של עולם הטבע, כך שגם האחריות על תיקונו בבישול אינה מוטלת על האדם. האחריות לתיקון הבהמה למאכל היא במלואה על האדם, ששינה את מעמדה באופן מוחלט מבהמה למנת אוכל, ולכן אין ראוי שימשיך ויבשל אותה עם חלב אמה, והרי זו דרך

אכזריות לתקן כך את המאכל. אך חיה שבין כך אין האדם מכשיר אותה לאכילה ואין קשר בין האדם לתיקון הבשר, גם אופן בישולה והתקנתה למאכל ראוי לא מתייחס כל כך לאדם.

וכשם שאיסור "אותו ואת בנו" לא נוהג בהריגה אלא בשחיטה, דהיינו בהעמדת אם ובנה למאכל, כך האיסור הדומה לו - כמו שכתבו ראב"ע ורשב"ם (שמות כג, יט) - "לא תבשל גדי בחלב אמו", אינו נוהג בבשר בעל חיים הרוג, אלא רק בשחוט המתוקן לאכילה והאחריות להכנתו היא על האדם.

מאיך רבי יוסי הגלילי למד בהיקש שיש קשר בין איסור נבלה לבשר בחלב, וכיון שאיסור נבלה, דהיינו בהמה שמתה מאליה, יש בחיה ועוף, נוהג בהם גם איסור בישולם בחלב. ולהאמור כוונתו שמאיסור נבלה מוכח שגם חיה ועוף זקוקים למעשה האדם, ואף ששחיטה כדינה אין בהם במלואה, אך אם ממש מתו מאליהם בצורה טבעית אסורים, מכאן שדרוש מעשה גברא כדי להכשירם לאכילה, ומכאן שגם השלב הבא בצורת בישולם יהיה אסור בדרך אכזריות.

ז. לסיום

במאמר זה הראנו את ההבדל בין בהמה הגדלה בבית האדם ובקרבתו, לחיה שמקומה הוא בשדה וביער. גם לאחר השחיטה נשאר הבדל זה בקרבתם אל האדם בין חיה לבהמה. שחיטת חיה לא עושה את החיה להיות כמאכלו של האדם בצורה מוחלטת, מה שאין כן בהמה ששחיטתה הופכת אותה למנה לאכילה, ו"בהמיותה" נעלמה ממנה כליל, ולכן דמה המתוקן ומכשר אינו טעון כיסוי.

מכך נגזר גם חילוק בדין "אותו ואת בנו", האיסור הוא בהכנה למאכל של אם ובנה, אך היחס הרחוק אל החיה גם לאחר שחיטתה מוציא אותה מכלל זה.

השלכה עקרונית נוספת היא היחס לאיסור בישול הגדי בחלב אמו, הדרך האכזרית הזאת נאסרה רק בבשר בהמה הקרוב אל האדם, שהכין ותיקן אותו לאכילה. חיה הרחוקה מנפשו של האדם ואף השתתפותו בהכשרתה כבשר לאכילה רחוקה יותר, אין איסור בבישולה עם חלב אמה כיון שהיחס של האדם אליה לא חזק דיו שהתורה תאסור עליו את אופן בישולה. החיה נשארה, גם לאחר שחיטתה, כשם שהיתה בעולם הטבע הפראי ובישולה בחלב אמה נשאר במסגרת זו.